

Nógrád megye iparának múltja, különös tekintettel a vasiparra

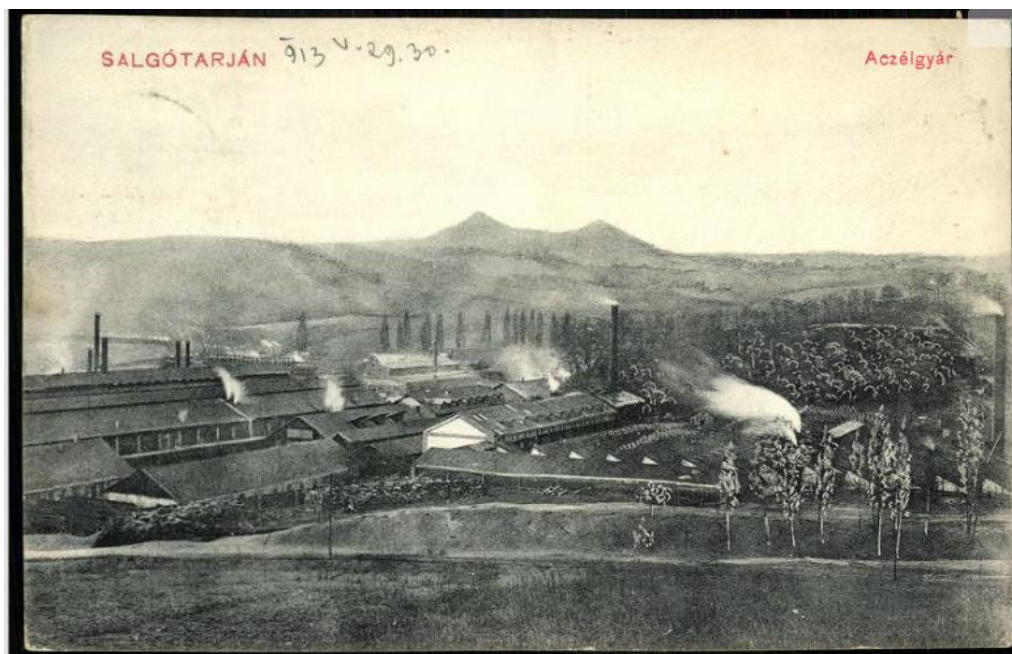
LIPTAY Péter

Nógrád Megyei Bányász-Kohász Hagyomány-ápoló Egyesület

Nógrád county's industrial history, especially the iron industry

Először is köszönetet szeretnék mondani a szervezőknek, hogy a mai rendezvényre meghívtak és egyben felkértek Nógrád megye ipartörténetének összefoglaló ismertetésére.

Hogy mikortól lehet Nógrád megyében vasiparról beszélni? Számomra, akinek a *Salgótarjáni Acélgvár* volt a legfontosabb ipari üzem az életében, kicsit nehéz volt elszakadni attól a gondolattól, hogy csak a gyár 1867-es megalapításától kezdjem el előadásom.

Salgótarján Acélgvár. Képeslap, 1913. Zempléni Múzeum Szerencs Ltsz 0179478

A honfoglalásunk óta éltek vasiparral foglalkozó mesteremberek a megyében, akik olyan termékeket hoztak létre – először teljesen magánosan, majd különböző céhekben –, amelyeket cserekereskedelem céljára, illetve később eladásra állítottak elő. Ezért úgy döntöttem, hogy a kézműves iparról is feltétlen meg kell emlékezni. Be kell vallanom, hogy levéltári kutatásokat nem folytattam. Így forrásként részben meglévő könyveimet, illetve internetes anyagokat használtam fel. Legrégibbi általam ismert forrásmunka, a *bocsári Mocsáry Antal* (1757–1832), Nógrád vármegye főszolgabírája által összeállított és 1826-ban kiadott könyv volt, melyet a szerző „*Nemzetem javára, Nemzetemért írtam*” mottóval bocsátott útjára. E könyv jelentőségét az a tény is alátámasztja, hogy 1982-ben a *szécsényi II. Rákóczi Ferenc Mezőgazdasági Termelészövetkezet* támogatásával, reprint kiadásban ismét megjelentették. A könyv eredeti címe: „*Nemes Nógrád Vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmertetése*”.¹ (A szerző megyénkben gazdálkodott, illetve különböző hivatalokat töltött be.)

¹ MOCSÁRY 1826.

Mocsáry Antal nem tartotta nagy jelentőségűnek megyénk iparát, figyelembe véve azt a tényt, hogy a négykötetes mű 940 oldalából mindössze csak „*A Fabrikák 's Kézmívek*” fejezet két oldala foglalkozik a témával, és annak is 95%-a az egykor Gácson (ma: Halič, Szlovákia)működött posztógyárról szól. Azért sok település esetében említést tesz különböző ipari tevékenységről, így egy üveghutáról, amely „*már oly tökéletességre hozatott az üvegek tisztaságára és fehérségére tekintetve, hogy tsak nem a Tseh országi üveggel vetekedik.*”² Máshol azt írja, hogy az Ipoly folyón „*deszkametsző malom is vagyon.*”³ Az Ipoly folyón, mint Nógrád megye fő folyójáról megállapítja, hogy „*a vármegyén keresztül folytában mintegy 40 őrlő malmokat hajt.*”⁴

A már említett gácsi posztógyárról részletesebben kell szólni. Ez volt a szénbányászat és a vasipar megindulásáig a legjelentősebb nógrádi „*fabrika*”. Ennek keletkezése 1730 tájára tehető, amikor selyem- és damasztszöveteket készítettek, majd 1800 körül átalakították posztógyárrá. A tulajdonos, gróf *Forgách Antal* (1819–1885) a gyár megmentése érdekében részvénytársasággá alakította az üzemet.⁴ Ebben elsősorban az alapanyag termelő főurak voltak közreműködő partnerek. A gyár részletes ismertetését mellőzöm, azonban néhány érdekességet szeretnék megemlíteni. A már idézett *Mocsáry Antal* az erről szóló rövid leírásában a berendezések elnevezését németül rögzítette és hozzátette, hogy „*ezen új találmányokat nem akarom magyar néven nevezni, nehogy ez által érthetlenné legyenek.*”⁵ A posztógyár több éven át szállított készre gyártott ruhát a monarchia hadserege számára is. A cég nevéhez kapcsolódik egy úttörő fejlesztés. 1832-ben itt alkalmaztak először gőzgépet hazánkban. Feltétlenül meg kell említenem, hogy a kazán fűtésére már salgótarjáni szenet is használtak. Az üzem vezetése sokáig *Sztudinka Ferenc* kezében volt, aki ott született és több művében is foglalkozott megyénk iparának leírásával.⁶

Nógrádban jelentősebb vasérc-előfordulás nem volt. Említésre méltó azonban az Ipoly melletti Ráros-Mulyad (Rárósmúlyad, ma: Muľa, Szlovákia), „*ahol a falu része volt Hámorpuszta – hol hajdan vas- és ezüstolvasztó hámorok voltak és a vasbánya közelében Szécsény-Kovácsi települése.*”⁷ Továbbá a Losonc melletti Nagyfalú, melynek „*határában vasércbányák vannak, de üzemén kívül*” – írta 1910-ben megjelent monográfiájában *Borovszky Samu*.⁸ A sok kisebb-nagyobb kovácsműhelyben hozott vasanyagokból készítették a helyi piac igényeit kielégítő termékeket.

A gömör megyei *Rimai Coalició* többször szerencsét próbált Nógrád megyében. Először 1824-ben bányajogosítványokat szerzett a Nógrád megyei Poltár község határában talált vaskőre, melynek kiaknázása azonban a telepek jelentéktelen volta miatt sohasem történt meg. Jelentősebb lehetett azonban az ércelőfordulás, amelyre alapozva a *Rimai Coalició* valóban átlépte a megyehatárt és termelésének fejlesztése érdekében 1832-ben úgy határozott, hogy a Nógrád megyei Málnapatakon (ma: Málnec, Szlovákia) egy új frissítóműhelyt létesít. Ezt 1836-ban valósították meg. Az új telep létesítését elősegítette, hogy környezete gazdag volt fában. Ezt a málnapataki friss- és nyújtóművet, miután a kovácsoltvasgyártás jövedelmezősége erősen megcsappant, 1867 végével működésen kívül helyezték. A leállított telepet ezt követően más célra adták bérbe. Az új tulajdonos az üzemet előbb üvegyárrá alakította át, majd 1878-ban eladta. Második, említésre érdemes vasművünket Kossuch János alapította 1854-ben Szinóbányán (ma: Cinobaňa, Szlovákia), amely később Kuhinka Ferencz tulajdonába került. Leginkább nyersvasat és kereskedelmi öntvényt termeltek. A vasérczet Szinóbánya, Ipolyróna és Etrfalva (ma: Rovňany, Turičky, Szlovákia) községek határán levő bányatelepekből kapta, de „*a vasércz kifogyván, ezzel vármegyénkben a termelés megszűnt.*”⁹

² MOCSÁRY 1826. 110.

³ MOCSÁRY 1826. 178.

⁴ SHVOY 2006. 179–180.

⁵ BOCSÁRI MOCSÁRY 1826. 32.

⁶ SZTUDINKA 1908.

⁷ SZTUDINKA 1908.

⁸ BOROVSZKY 1911.

⁹ BOROVSZKY 1911. 77.

A megye legnagyobb kohászati vállalata az általánosan *Salgótarjáni Acélgárnak* nevezett gyár létrejöttének körülményei sok szakmánk történetével foglalkozó előtt ismeretes, a Salgó-Tarjáni Vasfinomító Társulat megalapítása, termelésének beindulása, majd 1881-ben bekövetkezett összeolvadása az ózdi székhelyű *Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesülettel*. Ekkortól a *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.* részeként működött tovább.

Andrassy Manó. Fénykép, 1880 k.

(Forrás:

ROVART– A Rovás Alkotócsoport Netujságja

<http://www.rovart.com/hu/index.php?nid=313>)

A cégalapító gróf Andrassy Emánuel/Manó (1821–1891) az Andrassy nemzetség tevékenysége nem tipikusan Nógrád megyére terjedt ki, sokkal inkább Gömörben foglalkoztak vaskohászattal. (Ez része lett később a *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.* elődvállalatainak történelmének.) Pesten megszerzett bölcsész diplomával a zsebében beutazta Európát és Észak-Afrikát. 1848-49-ben csatlakozott a szabadságharchoz, amiért 1849 után jobbnak látta külföldre menekülni. Ekkor eljutott egészen Indiáig és Kínáig. Utazásairól később több könyvet jelentetett meg, melyekhez maga készítette az illusztrációkat. A kiegyezés után visszatért az aktív közéletbe, és egyik vezéralakja lett a *Salgótarjáni Vasfinomító Társulatot* megalapító társaságnak. Sokrétű politikai tevékenységére itt nem akarok kitérni, az nem témája a jelenlegi rendezvénynek.

A gyár Kelet-Közép-Európa egyik meghatározó nagyipari komplexuma lett a dualizmus időszakában, jelentőségét jelzi, hogy az ezredéves kiállításon, az 1896. évi Millenárison a önálló pavilonnal rendelkezett, mint az ezeréves Magyarország egyik vezető ipari üzeme.

A salgótarjáni gyár történetével kapcsolatban Vertich József több tanulmányt, kiadványt is megjelentetett.

Megemlítem még, hogy az általam ismert legutolsó olyan könyv, amely a salgótarjáni gyárral is foglalkozik nemrég, 2007-ben jelent meg *Boros Árpádtól*, melynek címe: „*A diósgyőri kohászat Csavar- és Húzottáru Gyárának története 1770–2007*”.¹⁰ E könyv a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért alapítvány kiadványa, amely a privatizált diósgyőri gyár és a salgótarjáni gyár történetét ismereti valamennyi előd-vállalatól indulva, a különböző korszakokban történeken át, egészen 2007-ig. Amit ez a könyv már nem tartalmaz, hogy a salgótarjáni gyárat azóta jelentős részben lebontották, hasznosítható berendezéseit és anyagait eladták, majd 2013 végén végleg leállt és azóta felszámolás alatt áll.

Területünkön írásbeli források a 17. század végén említenek először szénelőfordulásokat. Kisebbségi jelentőségű bányászat már a 19. század elején folyt különböző szénkibúváson, amely lelőhelyeken ún. „*bicska-bányák*” működtek. Ez azt jelentette, hogy amikor a fűtéshez télen szükség volt szénre kinyitották, majd tavasszal bezárták.

Részletek a salgótarjáni kőszénbánya r. t. bányáiból. BOROVSKY 1911. alapján

Az első iparszerű és folyamatos termelést adó szénbányánk Inászó településnél nyílt meg. Inászó a 13–15. században mezőváros volt, majd a huszita háborúk idején teljesen elpusztult, s 1478-tól pusztaként említik. A korabeli iratok között a következő biztos pont 1848-ból való, amikor az *Ó-Mária-táróval*, s annak 2,2 méter vastag, jó minőségű széntelepének feltárásával itt kezdődött meg elsőként a Salgótarján környéki iparszerű szénbányászat. Ebben az időszakban a nagyobb szénbányák nyitását elsősorban a dunai- és tiszai gőzhajózás, valamint a vasútépítkezések igényelték. Ezt követően itt jelentős bányász település létesült. Bő száz évvel ezelőtt lakosainak száma már 2307 fő volt. Ennek az első bányanyitásnak nem adatott hosszú működés, melynek okát a magas szállítási költségekben kell keresnünk.¹¹

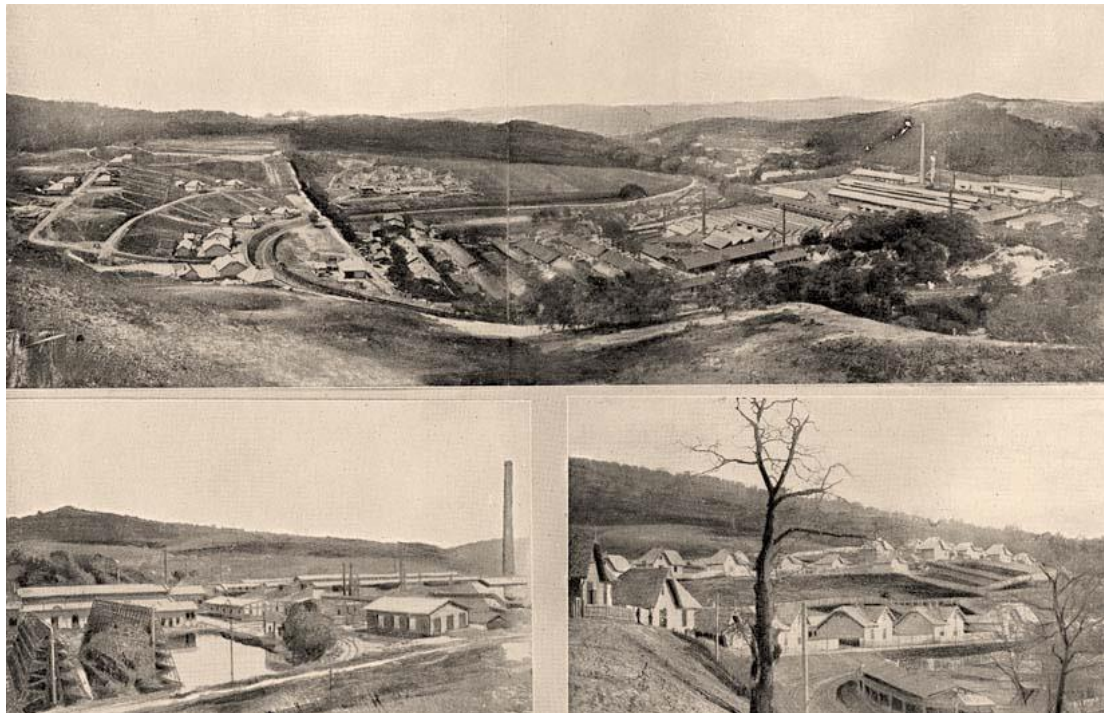
¹⁰ BOROS 1997.

¹¹ A távolsági szállítások nehézségeit egy példával szeretném ismertetni. Bizonyára sokaknak ismert, hogy a Lánchíd egyes elemeit Andrássy György dernői gyárában készítették, Rozsnyó mellett. Ez kb. 230 km-re van a hídtól, ahova hatlovas szekerekkel szállították az elemeket.

Újabb vállalkozók 1861-ben hozták létre a *Szent István Kőszénbánya Rt*-t, amely a szállítást az akkor megindult vasútépítéssel akarta megoldani. Hozzá is fogtak a *Pest–Salgó-Tarján vasút* megépítéséhez, befejezni azonban nem sikerült, eladósodott a cég. A nagyjából kész vasutat a magyar állam vette át, s lett 1867-ben az állam első vasútvonala. A szénbányászat újraszerveződött és 1868-ban létrejött a *Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.*, melynek vezetése *Chorin Ferenc* (1869–1864) irányításával több területre is kiterjedt, gondolok itt erdélyi bányákra, de ugyanígy a dunántúli bányák egy részére is. Megyénkben egyedüli szénvállalat lett, amikor átvette a sok kis bányával 1880-ban beindult Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat Részvénytársaságot.

Nógrádban sok-sok település lett bányászok lakóhelye, egymás után nyíltak bányaaknák – majd természetesen zártak be. Tudvalevő, hogy az államosítás után még jelentősen növekedett megyénkben is a széntermelés, de a kedvezőtlen adottságok miatt elsőként itt zártak be az egyes aknák. 1990-ben megkezdődött – a hazai szénbánya vállalatok között elsőként – a *Nógrádi Szénbányák* felszámolása. A folyamat 15 évig tartott és 2005-ben zárult le a vállalat teljes megszüntetésével és egyúttal a cégjegyzékből való törlésével. Mostanában újra foglalkoznak a bányanyitásokkal, reméljük Nógrádban is lesz még működő szénbánya.

Széntermelésünk a vasúttal elérte, hogy sokáig segítette Budapest iparának kialakulását, fejlődését, de ennek következtében, illetve ezzel párhuzamosan városunkban is több cég települt meg. A 19. század végétől volt üvegyárunk és vasöntödénk. Utóbbi többszöri átalakulás után még ma is működik. Az általam legfontosabbnak vélt *Salgótarjáni Acélgyár* is azért választotta székhelyéül városunkat, mert 1868-as alapításakor már működött itt szénbánya – de a gyáralapítók külön szénbányát is megnyitottak Salgóbányán – és már létezett vasúti összeköttetés Budapestelel.

A salgótarjáni acélgyár. BOROVSKY 1911. alapján

Bibliográfia

BOROS 2007

BOROS Árpád: A diósgyőri kohászat Csavar- és Húzottáru Gyárának története 1770–2007. Szerk.: DOBROSSY István. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1997 (*Tanulmányok Diósgyőr történetéhez* 19.)

BOROVSKY 1911

BOROVSKY Samu: Nógrád vármegye. Országos Monográfiai Társaság, Budapest, 1911 (*Magyarország Vármegyéi és Városai – Magyarország Monografiája* 12.)

MOCSÁRY 1826

BOCSÁRI MOCSÁRY Antal: *Nemes Nógrád Vármegyének Historiai, Geographiai és Statistikai Esmertetése*. Trattner, Budapest, 1826

SHVOY 2006

SHVOY Miklós: *Nógrád Megye Leírása*. (1874–1875) Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2006

SZTUDINKA 1908

SZTUDINKA Ferenc: *Magyar Ipartörténet. Gyármonográfiák és Ipartörténeti Közlemények Tára*. Wodiner F. és fiai, Budapest, 1908